

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

ЧВЕРТКО Людмила Андріївна

УДК 314.143 : 331.5 (477)

**ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ТА ЦЕНТРАЛЬНОГО
ПРИДНІПРОВ'Я: ДЕМОГРАФІЧНИЙ ТА ПРАЦЕРЕСУРСНИЙ ВИМІР**

Спеціальність 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (м. Умань) Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор географічних наук

Хомра Олександр Улянович,

Національний інститут проблем міжнародної безпеки,
завідувач відділу соціально-економічної та демографічної
безпеки.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук,
головний науковий співробітник

Якуба Катерина Іллівна,

Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки”
Української академії аграрних наук;

кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник

Анішина Неллі Василівна,

Науково-дослідний інститут праці і
зайнятості населення Міністерства праці та
соціальної політики України і НАН України.

Провідна установа: Інститут економіки промисловості НАН України,
відділ економічних проблем НТП в промисловості,
м. Донецьк.

Захист дисертації відбудеться “12” травня 2005 р. о 16³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26. 247. 01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий “7” квітня 2005 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

Л. М. Черенько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У дослідженнях, присвячених системі потенціалів економічного зростання, трудовому потенціалу приділялося порівняно небагато уваги. Лише на завершальних етапах індустріального розвитку, коли перехід до інноваційних технологій став неодмінною умовою, були поглиблені методологічні основи вивчення трудового потенціалу, здійснені розрахунки його обсягів і структур, пізнані тенденції їх змін у динаміці. Глибока всебічна криза в Україні, що з повною силою проявилася на початку 90-х років минулого століття, призвела до того, що дослідники змушені були зосередитися на розв'язанні оперативних завдань управління економікою; вирішення проблем трудового потенціалу, які апріорі не належать до оперативних, відсунулося на другий план. Теоретичні напрацювання з проблем трудового потенціалу, що були здійснені до початку 90-х років минулого століття, в нових економічних умовах без глибокої модифікації сьогодні не можуть бути використані: відтворення трудового потенціалу в ринковій економіці відбувається за іншими законами, ніж у плановій економіці. Хоч у 1999 р. і були розроблені та затверджені Указом Президента України “Основні напрямки розвитку трудового потенціалу України до 2010 р.”, у подальшому ними практично не послуговувалися.

Дослідження трудового потенціалу регіонів України не були системними. Практично не проводилися дослідження з проблем трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я (Вінницька, Кіровоградська, Черкаська області). Специфіка цього регіону (розміщення в центрі України, велика частка сільського населення і, відповідно, зайнятих у сільському господарстві, відносно низький рівень економічного розвитку тощо) має суттєвий вплив на тенденції змін відтворення трудового потенціалу, які іноді протилежні до тих, що склалися в країні в цілому.

Широке коло загальних і регіональних проблем відтворення трудового потенціалу було і залишається об'єктом теоретичних досліджень та прикладних розробок і рекомендацій. Важливі аспекти проблем ринкового механізму, соціального захисту громадян, зайнятості населення, формування і використання трудового потенціалу, функціонування ринку праці, управління трудовими ресурсами знайшли висвітлення та набули розвитку в наукових працях таких відомих вітчизняних вчених, як Д. П. Богиня, І. К. Бондар, О. А. Грішнова, Г. А. Дмитренко, М. І. Долішній, С. М. Злупко, М. І. Карлін, І. С. Кравченко, Е. М. Лібанова, В. М. Новіков, В. В. Онікієнко, І. Л. Петрова, С. І. Пирожков, М. І. Пітюлич, М. Д. Романюк, В. С. Стешенко, Л. Г. Ткаченко, О. У. Хомра, М. О. Шульга та ін.

Великого досвіду щодо вивчення проблем зайнятості населення, безробіття, ринку праці та трудового потенціалу, дослідження їх економічної природи, місця і ролі у ринковій системі набула світова економічна наука. Особливо слід відзначити праці А. Сміта, Т. Мальтуса, Дж. Кейнса,

Р. Дж. Еренберга, П. Самуельсона, М. Макконела. Широко відомі наукові доробки вчених нового зарубіжжя, серед яких варто відзначити праці С. І. Бектурова, Б. Д. Брєєва, А. Г. Вишневського, А. З. Дадашева, І. Ю. Заславського, Р. П. Колосової, А. О. Котляра, А. Г. Косаєва, І. Д. Мацкуляк, Г. Г. Мелік'яна, В. В. Радаєва, А. С. Панкратова, Т. Я. Четверніної.

Проте, незважаючи на значний обсяг публікацій та досліджень з цієї теми, у перехідний період виникають нові, раніше не досліджувані проблеми, пов'язані з розвитком ринкового механізму господарювання, з новими чинниками відтворення трудового потенціалу. Постає потреба у ґрунтовному вивченні, всебічному аналізі та комплексній оцінці (як у методичному, так і в прикладному аспектах) трудового потенціалу на регіональному та локальному рівнях.

Саме з цих міркувань обрана тема дисертаційної роботи є надзвичайно актуальною, що зумовлює мету, завдання, логіку та структуру дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є результатом досліджень, які проводилися у відповідності з науковою тематикою кафедри фінансів і кредиту, а також були складовою науково-дослідної теми „Науково-методичні основи залучення інвестицій в регіони”, що розробляється на базі наукової лабораторії при кафедрі економіки підприємства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (№ держ. реєстрації 0102U007334). Роль дисертантки в цих розробках полягала у визначенні регіональних особливостей відтворення трудового потенціалу та демографічного розвитку як основи формування потенційного обсягу попиту на споживчі товари та послуги, а також в обґрунтуванні можливостей залучення кваліфікованих працівників в інвестовані виробництва.

Матеріали дослідження були використані в процесі виконання бюджетної теми „Зовнішня трудова міграція населення України: прикладні аспекти” Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України і НАН України (№ держ. реєстрації 0199U000922); особисто автором була проведена оцінка орієнтованості молоді на роботу за кордоном.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування закономірностей і тенденцій розвитку трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я в демографічному та працересурсному аспектах, розробка теоретичних та методичних підходів до поліпшення умов його відтворення.

Реалізація мети зумовлює вирішення таких основних завдань:

- розкрити демоекономічну сутність категорії трудовий потенціал;
- здійснити комплексну оцінку трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я і визначити демографічні передумови його формування;

- на прикладі Черкаської, Вінницької та Кіровоградської областей здійснити аналіз структури, динаміки та домінуючих тенденцій трансформації зайнятості населення та ринку праці в контексті реальної демографічної ситуації;

- розкрити специфіку прихованого безробіття та визначити його роль в зміні обсягів і структур трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я;

- охарактеризувати неформальну зайнятість населення регіону та її можливості у формуванні і використанні трудового потенціалу;

- визначити та науково обґрунтувати напрями вдосконалення демографічної політики, політики зайнятості та ринку праці з метою поліпшення умов відтворення трудового потенціалу регіону.

Виходячи з цього, *об'єктом* дослідження обрано відтворення трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я на зламі століть.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні засади відтворення трудового потенціалу на регіональному та локальному рівнях.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу дослідження складають методи наукового пізнання, фундаментальні положення загальної економічної теорії, сучасної демографії та економіки праці з проблем трудового потенціалу. Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи: потенціальної демографії (при визначенні втрат життєвого і трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я як у цілому, так і структурно); системно-структурного аналізу (під час виявлення чинників відтворення трудового потенціалу); групування і порівняння статистичних даних (для оцінки демографічної ситуації, стану зайнятості та ситуації на ринку праці); соціологічний (для виявлення установок молоді на кількість дітей у сім'ї та на роботу за кордоном); метод регіонального аналізу (під час визначення доцільності виділення такого регіонального об'єднання, як Східне Поділля та Центральне Придніпров'я у складі Вінницької, Черкаської та Кіровоградської областей) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше для регіону Східного Поділля та Центрального Придніпров'я проведено комплексне дослідження, у якому вивчається трудовий потенціал у демографічному і працересурсному вимірах з урахуванням чинників його відтворення на регіональному і локальному рівнях. Вирішення цієї науково-практичної проблеми представлено сукупністю теоретико-методологічних і методичних положень, висновків, рекомендацій, наукова новизна яких полягає у наступному:

Вперше:

- визначено втрати трудового і життєвого потенціалу населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я у 90-х роках ХХ – на поч. ХХІ ст.; висвітлено та теоретично обґрунтовано умови і чинники відтворення трудового потенціалу регіону, їх взаємозв'язки;

- виявлено вплив на величину та структури трудового потенціалу регіону природного та міграційного рухів населення; з метою передбачення змін цього впливу на матеріалах спеціально проведеного вибіркового обстеження визначені установки молоді на кількість дітей у сім'ї, на переселення в іншу місцевість, на роботу за кордоном;

- встановлено обернений взаємозв'язок між рухливістю працівників на виробництві (вимірник – коефіцієнт валового обороту працівників) і міграційною рухливістю населення (вимірник – коефіцієнт міграційного обороту населення); протиріччя між наявною високою рухливістю працівників на виробництві і низькою інтенсивністю міграційної рухливості населення виступає одним із основних чинників, які гальмують саморозвиток трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я.

Удосконалено:

- оцінку величини та структур трудового потенціалу на основі використання даних про міграцію населення, повікову зайнятість, безробіття, взятих з різних джерел (поточного обліку, переписів, вибіркового обстеження населення тощо); в дослідження проблем трудового потенціалу регіону залучені дані про неформальну зайнятість та приховане безробіття;

- методи оцінки ситуації на регіональних і локальних ринках праці, здійснена їх апробація у Східному Поділлі та Центральному Придніпров'ї; визначено взаємозв'язки між характеристиками (рівень зареєстрованого безробіття, напруга на ринку праці, частка жінок і молоді) ситуації на локальних ринках праці.

Набули подальшого розвитку:

- теоретико-методологічні підходи до дослідження категорії “трудоий потенціал” з акцентуванням на його якісних характеристиках, зокрема, на освітньому потенціалі;

- дослідження зумовленості змін трудового потенціалу населення динамікою економічної ситуації; пізнання основних тенденцій змін економічної ситуації у Східному Поділлі та Центральному Придніпров'ї, доведення відсутності істотних відмінностей показників економічної ситуації областей, що входять до складу досліджуваного регіону;

- теоретичні засади політики відтворення трудового потенціалу як синтезу демографічної політики, політики зайнятості та ринку праці;

- система заходів політики відтворення трудового потенціалу з урахуванням специфіки Східного Поділля та Центрального Придніпров'я.

Практичне значення одержаних результатів полягає в подальшому розвитку теоретичних та прикладних аспектів трудового потенціалу, обґрунтуванні впливу демографічних, економічних і соціальних факторів на формування та розвиток трудового потенціалу регіону. Результати дослідження створюють вагомі передумови для формування та реалізації ефективної демографічної політики, політики зайнятості та ринку праці.

Викладені в дисертаційній роботі результати аналітичних досліджень, методичні розробки і рекомендації були використані при визначенні напрямів розвитку ринку праці регіону в процесі розробки обласної програми зайнятості населення Кіровоградщини, що підтверджується довідкою Кіровоградського обласного центру зайнятості (№ 01–1856 від 16. 08. 2004 р.). Вони знайшли відображення у програмі зайнятості населення Вінницької області (при розробці комплексу заходів щодо оздоровлення ситуації в окремих проблемних локальних ринках праці – Мурованокуриловецькому, Ладжинському, Чернівецькому, Оратівському, Липовецькому – та для створення умов для розвитку трудового потенціалу регіону), що засвідчено довідкою Головного управління праці та соціального захисту Вінницької обласної державної адміністрації (№ 06–2066 від 19. 07. 2004 р.). Розроблені та обґрунтовані методи оцінки ситуації на локальних ринках праці покладено в основу Програми економічного та соціального розвитку та Програми зайнятості населення м. Умані Черкаської області, затверджених сесією Уманської міської ради (акт впровадження від 14. 01. 2005 р.).

Наукові розробки, запропоновані здобувачем, були використані при підготовці звіту за плановою темою Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України 1998–1999 рр. (довідка № 01/4–134 від 16. 07. 1999 р.).

Окремі положення дисертаційного дослідження знайшли застосування в удосконаленні методики проведення науково-дослідної роботи та у навчальному процесі при викладанні дисциплін “Основи демографії”, “Розміщення продуктивних сил”, “Економіка праці” та ін. в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (довідка № 381/03 від 28.04.2004 р.) та Уманському державному аграрному університеті (довідка № 548 від 30.10.2003р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є одноосібно підготовленою науковою працею, в якій викладено авторський підхід до характеристики та оцінки трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я, умов і чинників відтворення трудового потенціалу в їхніх взаємозв'язках. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використані лише ті положення, що належать особисто дисертантці.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювалися на засіданнях кафедри фінансів і кредиту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, а також пройшли апробацію у вигляді доповідей на 22 міжнародних та 8 регіональних науково-практичних конференціях, серед яких, зокрема, були такі: Міжнародна науково-практична конференція “Україна на порозі ХХІ століття: економіка, державність” (Вінниця, 2000), Міжнародна науково-практична конференція “Інвестиції ХХІ століття: регіональні аспекти” (Умань, 2000), Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми підготовки фахівців в умовах реструктуризації органів регіонального управління” (Рівне, 2002), Всеукраїнська науково-практична конференція “Шляхи

зміцнення фінансово-економічної самостійності регіонів України” (Дніпропетровськ, 2002), Міжнародна науково-практична конференція “Мотивація ефективної праці в ринковій економіці” (Полтава, 2002), Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, магістрів та аспірантів “Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи” (Харків, 2003), Міжнародна науково-практична конференція “Дії соціальних партнерів щодо адаптації економіки України до членства в СОТ та упередження негативних соціальних наслідків” (Київ, 2003), III Міжнародна науково-практична конференція “Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України” (Київ, 2004), Міжнародна науково-практична конференція “Глобальні та національні проблеми в аграрній економіці України” (Луганськ, 2004).

Публікації. Основні ідеї, положення та результати дослідження опубліковано у 12 наукових працях, з яких 9 у наукових фахових виданнях. Особисто автору належить 7 праць. Загальний обсяг опублікованого авторського тексту становить 2,8 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Її повний обсяг становить 198 сторінок. Робота містить 28 таблиць, з них 3 займають повну сторінку, та 12 рисунків, з них 3 займають повну сторінку. Список використаних джерел містить 285 найменувань на 25 сторінках, 5 додатків займають 14 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ – “Теорія і методологія досліджень трудового потенціалу регіону” – присвячений розгляду основних наукових підходів до визначення категорії “трудова потенціал”, його якісної та кількісної характеристик, визначенню структурних елементів та стадій відтворення.

У процесі з’ясування соціально-економічної сутності трудового потенціалу, розглянуто ресурсний, політекономічний, факторний та демографічний підходи до його визначення. Відмінності між ними зводяться до того, що трудова потенціал розглядається 1) як кількість трудових ресурсів з урахуванням тією чи іншою мірою їхніх якісних характеристик; 2) як міра і якість сукупної здатності до праці; 3) як форма втілення особистого фактора виробництва чи людського фактора.

У пропонованому дослідженні трудова потенціал визначається з позицій демоекономічного підходу. За ним вивчення трудового потенціалу базується на застосуванні методу таблиць економічно активного життя та прийомів потенціальної демографії. Це дозволяє розглядати трудова потенціал населення у взаємодії економічних і демографічних факторів його формування і відтворення.

Залежно від відмінностей у трактуванні категорії “трудоий потенціал” є певні відмінності і в підходах до його кількісної та якісної характеристик. Весь набір цих характеристик, притаманних стійкій, цілісній, якісно визначеній сукупності індивідів, умовно розділяють на статистичні та потенціальні. Статистичні характеризують функціонування населення на сучасному етапі і відображають історію формування та розвитку певної спільноти. Потенціальні показують перспективи розвитку населення за умови збереження сучасних тенденцій демографічних та демоекономічних процесів.

Кількісна сторона трудового потенціалу розглядається як частина життєвого потенціалу і вимірюється як загальна кількість людино-років трудового життя, яку належить прожити сукупності осіб у складі економічно активного населення за існуючих порядку вимирання та характеру міграційних процесів, а також закономірностей змін трудової активності з віком.

Системна характеристика якості трудового потенціалу передбачає виокремлення в її структурі компонентів, які розкривають її зміст і комплексно відображають елементи, що поєднують сукупність соціально-економічних відносин і умов, за яких відбувається повне відтворення трудового потенціалу. Якісні характеристики трудового потенціалу можуть бути розкриті за допомогою сукупності демографічних, соціально-культурних та інших ознак.

Зайнятість населення розглядається як основний визначник формування та використання трудового потенціалу в перехідний до ринку період.

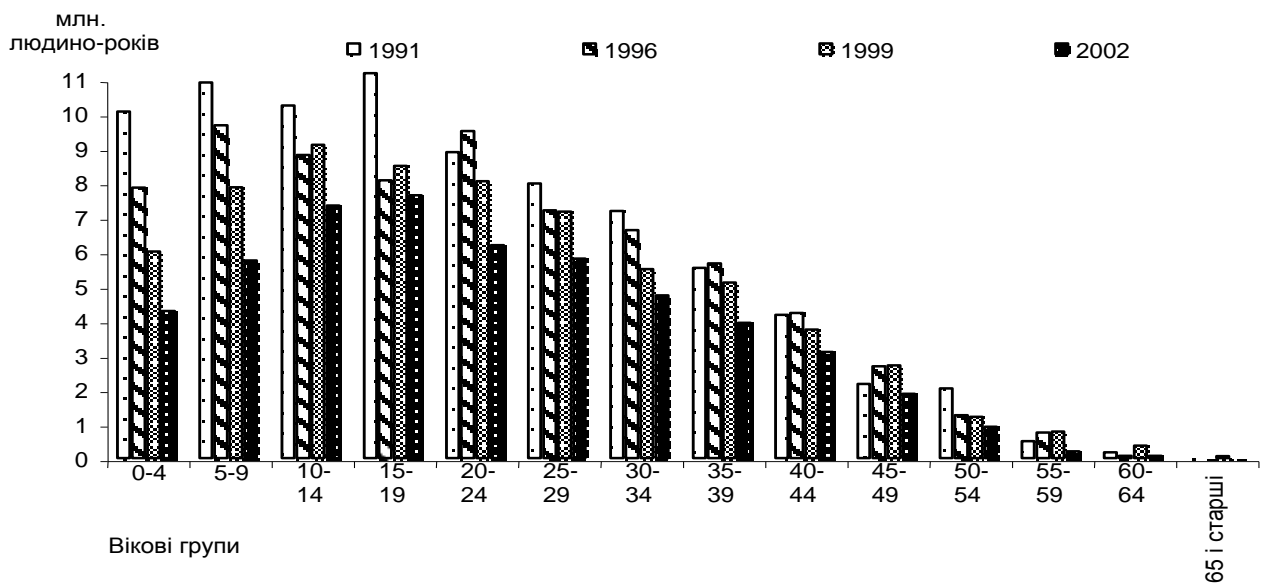
Вплив демографічної основи на трудовий потенціал не зводиться лише до кількісного визначення його обсягів. Цей вплив значно глибший; він діалектично пов'язаний з демографічною якістю населення, яка, в свою чергу, залежить від таких фундаментальних характеристик, як генофонд популяції, рівень стану здоров'я, що відображаються у показнику середньої тривалості життя. При цьому трудовий потенціал характеризується рівнем очікуваної трудової активності населення та середньою тривалістю трудової активності.

У другому розділі дисертаційного дослідження – “Трудоий потенціал Східного Поділля та Центрального Придніпров'я в демометричному вимірі” – зроблено комплексну оцінку трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я і визначено демографічні передумови його формування.

Оцінка трудового потенціалу здійснювалась на базі життєвого потенціалу населення з урахуванням повікових коефіцієнтів зайнятості. За виконаними розрахунками життєвий потенціал регіону у 2002 р. складав 146,5 млн. людино-років, або 8,75 % життєвого потенціалу населення України. Порівняно з 1991 р. його значення зменшилося на 13,9 %.

Питома вага трудового потенціалу населення у складі життєвого потенціалу Східного Поділля і Центрального Придніпров'я у 2002 р. дорівнювала 35,9 %. Її значення в динаміці характеризувалися чітко вираженою тенденцією до зниження (49 % у 1991 р., 46,5 % у 1996 р.,

43,5 % у 1999 р.). Трудовий потенціал населення регіону у 2002 р. складав 52,5 млн. людино-років. Як і по країні в цілому, в 1991–2002 рр. він мав чітку тенденцію до зменшення. Найбільш високими значеннями часткового трудового потенціалу для вікових груп характеризувалися 15–19 річні (7,7 млн. людино-років), 10–14 річні (7,4 млн. людино-років) і 20–24 річні (6,2 млн. людино-років). До вікової групи 15–19 років зі збільшенням віку значення часткових трудових потенціалів для вікових груп збільшувалися, після досягнення максимуму тенденція змінилася на обернену (рис. 1). Втрати трудового потенціалу населення регіону за роки аналізованого періоду склали 29,2 млн. людино-років. Відбувалися вони переважно за рахунок часткових трудових потенціалів для молодих вікових груп.

Рис. 1. Часткові трудові потенціали населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я для вікових груп у 1991-2002 рр.

Освітній потенціал всього населення аналізованого регіону і освітній потенціал на період трудової діяльності у 2002 р. за трактуванням потенціальної демографії (як вихідна показників кількості населення, його середньої тривалості життя і рівня освіти) складав відповідно 1164,1 млн. людино-років*років навчання і 575,7 млн. людино-років*років навчання.

У ході дослідження встановлено, що демографічний розвиток і ситуація на ринку праці у Східному Поділлі та Центральному Придніпров'ї обумовлені різними за своїм характером і ступенем впливу чинниками. З-поміж них особливу роль відіграє економічна ситуація, яка в регіоні була значно гіршою, ніж в Україні в цілому. Значний вплив на формування трудового потенціалу в аналізованому регіоні справляють демографічні фактори. Зокрема, аналіз даних природного руху населення показав, що в 1989–2001 рр. у регіоні мало місце природне зменшення населення. Коефіцієнт природного зменшення населення за роки міжпереписного періоду дорівнював 6,2 %. У сільських поселеннях, порівняно з міськими, інтенсивність зменшення

населення за рахунок перевищення кількості померлих над кількістю народжених була значно більшою: коефіцієнт природного приросту міського населення – -1,4 ‰, сільського населення – -11,3 ‰.

Аналіз впливу величини міських поселень на народжуваність, смертність і природний приріст їх населення дозволив виявити, що зі збільшенням величини поселень Східного Поділля та Центрального Придніпров'я значення загального коефіцієнта смертності зменшуються, тоді як тенденція до зменшення значень загального коефіцієнта народжуваності зі збільшенням величини міських поселень була виражена дуже слабо. Деякі відмінності мають структурні характеристики природного руху в межах адміністративних районів, однак для всіх них ці показники є свідченням несприятливої демографічної ситуації.

Зміна демографічної ситуації значною мірою зумовлюється особливостями демографічної поведінки субнаселення. У найближчі роки ситуацію з народжуваністю будуть визначати численні покоління жінок, які народилися в кінці 70-х – на початку 80-х років. Однак в умовах всезагального поширення контролю за дітонародженням, коли кожна сім'я (жінка) планує не тільки кількість дітей у сім'ї, але й час їх появи, обійтися при розробці гіпотез змін народжуваності в перспективі без знання установок на кількість дітей у сім'ї надзвичайно важко. При розробці цих гіпотез важливу роль відіграють установки молоді на кількість дітей у сім'ї, оскільки молодь в силу свого становища і значущості в системі населення значною мірою задає режим народжуваності в цілому. На основі даних спеціально проведеного вибіркового соціально-демографічного обстеження нами визначені установки молоді регіону на кількість дітей у сім'ї – плановану з урахуванням народжених та бажану кількість дітей за умови створення всіх необхідних умов. Проаналізовано взаємозв'язки установок молоді на кількість дітей у сім'ї залежно від освіти, добробуту, орієнтованості на роботу за кордоном та на переселення за кордон майбутніх батьків. Отримані результати показали, що при створенні всіх необхідних умов бажана кількість дітей становила 2,33, при цьому приріст очікуваних народжень як різниця між бажаною кількістю дітей і сумою народжених та запланованих дітей був невеликим – 0,43 дитини.

Аналіз міграційної рухливості населення дає підстави стверджувати, що відносне сальдо міграції населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я за роки міжпереписного періоду (0,57 ‰) було майже в 1,6 разу більшим, ніж в Україні (0,36 ‰). У Черкаській області його значення дорівнювало 1,16 ‰, у Кіровоградській – 0,33 ‰, у Вінницькій області – 0,26 ‰. За аналізований період населення регіону зменшилося на 388,3 тис. чол. Це відбувалося головним чином за рахунок природного зменшення, оскільки на його частку припадало 93 % загального зменшення населення. Загалом інтенсивність міграційної рухливості населення регіону, як і України в цілому, була низькою. Більш високою міграційною рухливістю характеризувалося міське населення.

Для регіону характерні тенденції погіршення статеві-вікової структури населення. Проведена оцінка рівня постаріння населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я показала, що питома вага населення у віці 60 років і старших наприкінці 2001 р. складала 23,9 % (чоловіків – 18,3 %, жінок – 28,5 %). Цей показник був на 11,5 % (чоловіків – на 9,9 %, жінок – на 12 %) вищим за всеукраїнський. Особливо високим був рівень постаріння сільського населення.

У третьому розділі – **“Зайнятість і ринок праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я в контексті формування і використання трудового потенціалу”** – здійснено оцінку зайнятості та ситуації на регіональному ринку праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я.

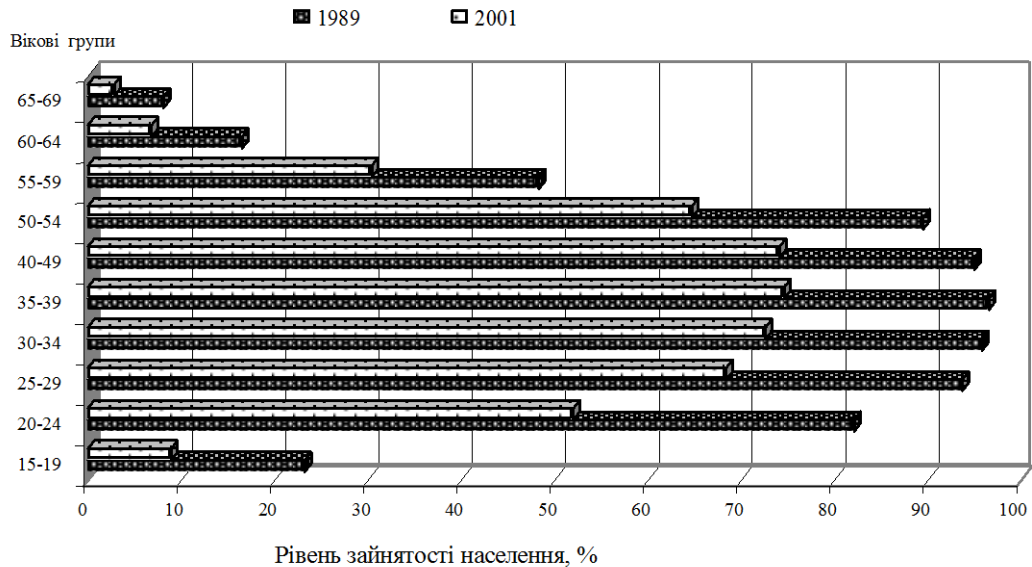
Проведений у роботі аналіз ситуації, що склалася на регіональному ринку праці, показує, що він функціонує без відповідних умов для розвитку трудового потенціалу. Рівень реального безробіття населення регіону в 2003 р. складав 11,7 %, рівень зареєстрованого на кінець 2003 р. становив 4,7 %. Досить високими є рівень безробіття жінок, показник напруги на ринку праці тощо. Все це дає підстави оцінити ситуацію на ринку праці як несприятливу.

Характерною особливістю ринку праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я є висока рухливість працівників на виробництві. У 2002 р. коефіцієнт валового обороту працівників (відношення прийнятих і вибулих працівників протягом року до середньооблікової їх кількості) у регіоні дорівнював 50,3 %. Висока рухливість працівників на виробництві, з одного боку, є свідченням того, що ринок праці стає більш гнучким, працівники адаптуються до потреб ринку, який змінюється. З другого боку, високий оборот працівників відображає всі труднощі перехідного періоду: нестійкість фінансового становища багатьох підприємств, нестабільність трудових колективів тощо. Висока (вища за економічну доцільність) мобільність працівників на виробництві, відповідно, і на локальних ринках праці вступає в протиріччя з низькою міграційною рухливістю населення. Вимушений змінювати місце прикладання праці працівник не може залишити локальний ринок праці через відсутність потрібної професії та кваліфікації, неможливість здійснити перепідготовку, через обмеження у матеріальних коштах і т. п.

Для регіону характерні більш високі, ніж в Україні, показники зайнятості населення. Так, рівень зайнятості населення у віці 15–70 років у 2002 р., згідно з даними вибіркового обстеження домашніх господарств з питань економічної активності населення, становив 59 %. Особливістю повікових рівнів зайнятості населення досліджуваного регіону є їх зростання зі збільшенням віку; після досягнення 35–39 років тенденція змінюється на обернену. Така закономірність властива для всіх областей, що входять до регіону. В Україні рівень зайнятості населення як у цілому, так і у кожній із залучених в аналіз вікових груп був меншим, ніж у Східному Поділлі та Центральному Придніпров'ї. Особливо великими ці відмінності були у віковій групі 60–70 років. З усього

економічно активного (віком 15–70 років) населення регіону вікові групи 15–19 років і 20–24 років мають значення рівня зайнятості істотно вищі за загальноукраїнські (відповідно на 11,9 % та на 9,8 %).

Згідно з даними переписів населення в регіоні в 2001 р. порівняно з 1989 р. істотно (більше, ніж у 2,4 рази) знизився рівень зайнятості населення у вікових групах 65–69, 15–19 і 60–64 років (рис. 2).

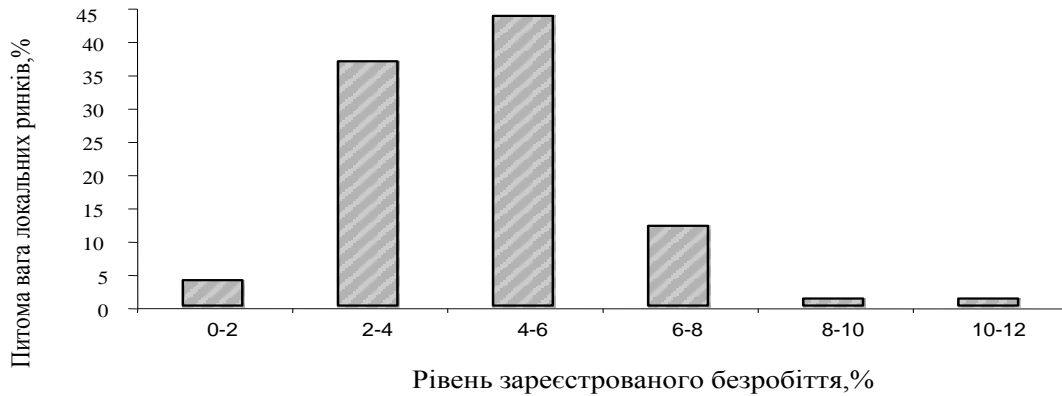

Рис. 2. Рівень повікової зайнятості Східного Поділля та Центрального Придніпров'я у 1989 р. і у 2001 р.

Важливість територіального підходу до вирішення проблем ринку праці є загальноновизною. Закономірності національного ринку праці задаються загальними і специфічними тенденціями динаміки основних характеристик регіональних і локальних ринків праці. В умовах перехідного до ринку етапу територіальні відмінності основних характеристик ринку праці збільшуються настільки, що набувають рис розривів. Ізольованість регіональних ринків праці робить їх вимушено самодостатніми.

Вивчення ситуації на локальних ринках праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я (всього в регіоні їх було виділено 73) показує, що найбільш високі значення рівня зареєстрованого безробіття в 2001 р. відзначалися в Мурованокуріловецькому (11,3 %), Ладжинському (8,9 %), Ватутінському (7,5 %) і Смілянському (7 %) локальних ринках праці. Його значення були високими (понад 6 %) також у Чигиринському, Шполянському, Чернівецькому, Світловодському, Оратівському, Долинському і Маловисківському локальних ринках праці. Водночас у Компаніївському, Хмільницькому і Кам'янському локальних ринках праці рівень зареєстрованого безробіття становив 2 %.

З досліджуваних ринків праці частка тих, що мають значення рівня зареєстрованого безробіття 4–6 %, у 2001 р. становила 43,8 %, зі значенням рівня зареєстрованого безробіття 2–4 % – 37 %. Також вагомою була їх частка зі значеннями рівня зареєстрованого безробіття 6–8 % (рис. 3).

Рис. 3. Розподіл локальних ринків праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я за рівнем зареєстрованого безробіття в 2001 р.

Оскільки причини виникнення надлишку робочої сили лежать за межами ринку праці, а ринок праці лише виявляє цей надлишок, то подолання безробіття через вплив на причини його виникнення також виходить за межі ринку праці. Регулювання ринку праці самого по собі, без впливу на пов'язані з ним сторони ринку засобів праці, ринку споживчих товарів і послуг, житла, капіталів буде малоефективним.

З метою вдосконалення управління процесами регіонального ринку праці, в дисертаційному дослідженні обґрунтовується необхідність та цінність аналізу територіальної організації ринку праці. Зазначається, що ефективність управління значно зростатиме при концентрації коштів на розв'язанні проблем локальних ринків праці з найбільш сприятливою і найменш сприятливою ситуацією.

У роботі доводиться, що ситуація на ринку праці не може бути повно охарактеризована без аналізу прихованого безробіття, недослідженість якого зумовлена перш за все відсутністю точних і детальних первинних статистичних даних про його обсяги і структури, тенденції змін у динаміці.

Приховане безробіття у вузькому розумінні зводиться до вимушених втрат робочого часу як внаслідок прорахунків в організації праці, так і внаслідок перебування в додаткових відпустках з ініціативи адміністрації або ж роботи неповний робочий день (тиждень). У широкому розумінні до прихованих безробітних відносяться всі ті, хто потребує роботи у певний момент і не зареєстрований як безробітний.

Специфіка прихованого безробіття вимагає застосування глибоко модифікованих показників, що розроблені та широко застосовуються при оцінці безробіття взагалі.

Охарактеризувати вимушену неповну зайнятість дозволить використання кількості тих, що перебувають у складі вимушено неповно зайнятих. Це більш точно, ніж широко практиковане оперування кількістю працівників, яким надавались адміністративно неоплачувані відпустки, які працювали неповний робочий день (тиждень) з ініціативи адміністрації. В дослідженнях прихованого безробіття пріоритетним є вивчення його територіальної, а не галузевої структури.

Здійснювані в Україні економічні перетворення супроводжуються значним сплеском тіньових економічних відносин, які неминуче призводять до загострення проблем зайнятості у неформальному секторі економіки. Зростання ненадійної і низькопродуктивної, хоч і трудоінтенсивної, зайнятості в неформальній сфері є несумісним зі стійким економічним зростанням.

Оскільки зайнятість у неформальному секторі спричинена надзвичайно низьким рівнем життя переважної більшості населення, недостатнім впливом держави на управління економікою, що проявляється в непослідовності, недостатній швидкості, некомплексності реформування тощо, то і корінне вирішення проблем зайнятості в неформальному секторі може бути здійснене шляхом впливу на вказані причини.

Традиційно вирішення проблеми неформальної зайнятості вбачається у розвитку малого бізнесу та самозайнятості: перехід неформально зайнятих у легальну економіку тісно взаємопов'язаний з розвитком малого підприємництва, з розширенням зайнятості в приватному секторі в цілому.

Вирішення проблеми зниження кількості неформально зайнятих не може здійснюватися окремо від макроекономічних заходів, спрямованих на підтримку підприємницької ініціативи. Однак помилково вважати, що проблеми неформальної зайнятості мають вирішуватися лише на загальнодержавному рівні. Означена проблема носить більш регіональний характер і її слід розв'язувати перш за все на рівні регіонів.

Передумовою підвищення рівня керованості зовнішньою трудовою міграцією є вивчення та пізнання орієнтації населення на працю за кордоном. Проведене нами в 1998 р. вибіркоче соціально-демографічне обстеження виявило надзвичайно високу орієнтованість молоді регіону на роботу за кордоном. Позитивну установку підтвердили 73,6 % респондентів, ще 10 % респондентів не виробили установку на працю за кордоном. Визначено відмінності в орієнтації на працю за кордоном серед респондентів з різним рівнем освіти, добробуту, а також з'ясовано особливості трудовіграційних установок залежно від статі та шлюбного стану. Виявлено тісний прямий взаємозв'язок між установками на працю за рубежом і на переселення.

У четвертому розділі – “Основні шляхи поліпшення умов відтворення трудового потенціалу” – розглядаються проблеми і можливості державного регулювання відтворення трудового потенціалу. На основі вивченого зарубіжного досвіду і виходячи з особливостей

перехідного періоду в Україні, автор обґрунтовує, що демографічна криза з елементами катастрофи потребує адекватного реагування владних структур на процеси відтворення населення. Переборення демографічної кризи робить необхідним злиття демографічної політики з економічною.

Розробка і впровадження заходів щодо подолання кризових явищ у сфері економіки повинні здійснюватися таким чином, щоб вирішення проблем соціального організму України позитивно впливало на демографічну ситуацію. Оскільки будь-який напрям соціальної політики прямо або посередньо впливає на відтворення населення, демографічні проблеми повинні вирішуватися за допомогою посилення демографічної спрямованості і підвищення демографічної ефективності соціально-економічних заходів в усіх сферах життя суспільства, насамперед у сфері праці. Зусилля держави рекомендується спрямовувати не на запобігання руйнації досягнень минулого, а на розробку і реалізацію заходів демографічної політики, які враховували б специфіку демографічної кризи в цілому, і в перехідному до ринку етапі зокрема.

Найбільш важливими і першочерговими заходами оздоровлення демографічної ситуації у Східному Поділлі та Центральному Придніпров'ї є:

- постійне вдосконалення системи кредитування на демографічні цілі залежно від кількості народжених дітей з розширенням діапазону кредитів не тільки на придбання житла і предметів довготривалого користування, але й на фахову освіту, на лікування, на період можливого безробіття, на самозайнятість, розвиток сімейної кооперації, заснування власної справи тощо;
- розробку і впровадження системи оподаткування на пільгових і диференційованих (з метою компенсації пільг) засадах: а) сімей залежно від кількості дітей і рівня забезпеченості, б) підприємств залежно від активності реалізації соціальних програм, в) регіонів залежно від демографічної ситуації, ситуації на ринку праці тощо;
- повернення до наукового опрацювання таких заходів демографічної політики, як податок на бездітність, обмеження абортів, спеціальний медичний збір з тютюнових та алкогольних виробів;
- розробку регіональної цільової програми (на прикладі Белгородської області (РФ)), яка виходила б із регіонального стандарту сім'ї "2+3" (подружня пара і троє дітей).

Абсолютна неприпустимість довготривалого існування локальних ринків праці з найбільш несприятливими характеристиками вимагає їх розгляду як першочергових об'єктів державної політики сприяння і розробки комплексу відповідних заходів.

Оздоровлення ситуації в проблемних локальних ринках праці потребує значних коштів як у вигляді прямих вкладень, так і непрямих, через пільги в оподаткуванні, кредитуванні тощо. Направлення коштів необхідно розглядати не як добродійність, а як компенсацію за збитки, які вони несуть внаслідок наявного нераціонального територіального поділу праці.

Виділені на основі визначених критеріїв проблемні локальні ринки праці повинні отримати офіційний статус (розпорядженням Кабінету Міністрів України). Перелік таких ринків праці має уточнюватися щорічно. Для кожного з них повинна розроблятися спеціальна цільова програма зайнятості. Залучення інвесторів з метою створення нових і реконструкції існуючих виробництв, що сприятиме створенню нових робочих місць, передбачає розробку техніко-економічного обґрунтування та інфраструктурного забезпечення території, впровадження спеціальних регіональних пільг і гарантій для діяльності підприємницьких структур.

До першочергових заходів політики зайнятості та оздоровлення ситуації на ринку праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я належать:

- сприяння залученню прямих інвестицій в економіку регіону, в т. ч. на основі створення спеціальних (вільних) економічних зон та територій пріоритетного розвитку (в регіоні не було створено жодної);
- відмова від надання дотацій роботодавцям на створення додаткових робочих місць за рахунок Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття як малоефективного заходу для проблемних локальних ринків праці в умовах економічного зростання;
- ініціювання, у зв'язку з погіршенням ситуації на ринку праці в сільській місцевості регіону, створення спеціального координаційного центру для розробки і реалізації заходів оперативного реагування і стратегічного планування.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено комплексне дослідження трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я, в якому розглядається трудовий потенціал у демографічному і працересурсному вимірах з урахуванням чинників його відтворення на регіональному і локальному рівнях. Результати дослідження дають підстави для таких загальних висновків:

1. Трудовий потенціал розглядається як вихідна кількості, вікової структури, середньої тривалості життя і зайнятості населення. При його розрахунках береться до уваги середньожиттєва тривалість зайнятості кожного індивіда. Демоекономічний підхід до трудового потенціалу дає можливість для синтезу всіх наявних підходів до визначення цієї категорії. У складі життєвого потенціалу населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я у 2002 р. на трудовий потенціал припадало 35,9%. У динаміці у 1991–2002 рр. величина трудового потенціалу населення регіону та частка трудового потенціалу в життєвому потенціалі населення характеризувалися чітко вираженою тенденцією до зниження.

2. Характеристики відтворення трудового потенціалу в кінцевому підсумку жорстко детерміновані економічною ситуацією. З особливою силою така детермінованість проявляється на регіональному рівні. Економічна ситуація в регіоні за роки аналізованого періоду була значно гіршою, ніж в Україні в цілому: вдвічі менші обсяги виробництва промислової продукції на душу населення, більш ніж втричі – зовнішньоторговельний оборот і майже вдвічі – обсяг капітальних вкладень.

3. Зменшення величини і погіршення структури трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я було зумовлене як природним, так і міграційним рухом населення. Особливо вагомо на втратах трудового потенціалу позначилася висока інтенсивність природного зменшення населення через низьку народжуваність. Внаслідок цього істотно зріс рівень постаріння населення: за прийнятими класифікаціями населення регіону є дуже старим. Згідно з даними проведеного вибіркового соціально-демографічного обстеження молоді, при створенні всіх необхідних умов бажана кількість дітей становила 2,33, при цьому приріст очікуваних народжень як різниця між бажаною кількістю дітей і сумою народжених та запланованих дітей був невеликим – 0,43 дитини. Позитивну установку на працю за кордоном підтвердили 73,6 % респондентів, ще 10 % респондентів не виробили установку на працю за кордоном; спроби реалізації наявної позитивної установки на працю за кордоном здійснювалися не інтенсивно.

4. Ситуація на ринку праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я оцінена як несприятлива, перш за все через високий рівень реального і зареєстрованого безробіття. Між рівнем зареєстрованого безробіття і напругою на ринку праці виявлений прямий взаємозв'язок. Між рівнем зареєстрованого безробіття і часткою молоді в складі зареєстрованих безробітних слабо виражений обернений взаємозв'язок. Наявна висока рухливість працівників на виробництві (за коефіцієнтом валового обороту працівників) вступає в протиріччя з низькою міграційною рухливістю населення (за коефіцієнтом міграційного обороту населення): зміна місця роботи обмежується в основному локальним ринком праці. В поєднанні з іншими чинниками це призводить до погіршення ситуації в локальних ринках праці, переходу їх до складу проблемних (в яких перестали діяти стимули до самореалізації трудового потенціалу). На базі таких критеріїв, як рівень зареєстрованого безробіття (основний), частка довготривалих безробітних у загальній кількості зареєстрованих безробітних і напруга на ринку праці (допоміжні), виділені проблемні локальні ринки праці регіону.

5. Рівень зайнятості населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я як у віці 15–70 років, так і в працездатному віці був більшим, ніж в Україні в цілому. Згідно з проведеними орієнтовними розрахунками питома вага неформально зайнятих у регіоні у 2001 р. складала 5,7 % від загальної кількості зайнятих у неформальній сфері в Україні. Традиційно один із найважливіших шляхів зменшення кількості зайнятих у неформальній сфері вбачається в

зростанні їх зайнятості на малих підприємствах. Темпи зростання середньорічної кількості найманих працівників на малих підприємствах у Східному Поділлі та Центральному Придніпров'ї в 1998–2002 рр. були нижчими, ніж в Україні в цілому, що не призвело до зменшення кількості неформально зайнятих у досліджуваному регіоні. Приховане безробіття (у вузькому розумінні) зводиться автором до вимушених втрат робочого часу як внаслідок прорахунків в організації праці, так і внаслідок перебування в додаткових відпустках з ініціативи адміністрації, роботи неповний робочий день (тиждень). У 2002 р. у регіоні в адміністративних відпустках перебувало 5,9 % від загальної кількості працюючих, в режимі неповного робочого дня (тижня) працювали 14,8 %. Значення аналізованих показників були вищими, ніж в Україні в цілому. В широкому розумінні до прихованих безробітних пропонується відносити всіх тих, хто потребує роботи на певний момент і не зареєстрований як безробітний.

6. Дослідження чинників відтворення трудового потенціалу населення Східного Поділля та Центрального Придніпров'я не дає підстав для висновку про переборення в процесі саморозвитку несприятливих тенденцій, що склалися, – в близькому майбутньому буде мати місце зменшення його величини та погіршення структури. Опираючись на традиційні заходи демографічної політики та політики ринку праці, змінити несприятливі тенденції відтворення трудового потенціалу регіону неможливо. Для цього потрібно розробити і реалізувати узгоджений із загальнонаціональною соціально-економічною і демографічною політикою комплекс регіональних антикризових заходів з неодмінним урахуванням локальної специфіки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях:

1. Хомра О.У., Чвертко Л.А. Орієнтація молоді та безробітних на число дітей в сім'ї // Демографічні дослідження. – 1998. – Вип. 20. – С. 107–124. (Особ. внесок автора: визначено установки молоді на кількість дітей у сім'ї та проаналізовано взаємозв'язки цих установок залежно від освіти, добробуту, орієнтованості на роботу за кордоном та на переселення за кордон майбутніх батьків).
2. Чвертко Л.А. До питання про зовнішню трудову міграцію населення України // Зб. наук. пр. Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2000. – Вип. 25. – С. 82–84.
3. Чвертко Л.А. Державна інвестиційна політика як засіб макроекономічного регулювання зайнятості // Технічний прогрес та ефективність виробництва: Вісник Харківського державного політехнічного університету. Зб. наук. пр. Вип. 122 (в 4 частинах). – Харків: ХДПУ, 2000. – Ч. 4. – С. 177–179.
4. Хомра О.У., Чвертко Л.А. Орієнтація молоді Східного Поділля на роботу за кордоном // Регіональна економіка. – 2001. – № 2. – С. 189–196. (Особ. внесок автора: визначено розходження в установках молоді на роботу за кордоном залежно від віку, освітнього рівня і соціальних груп тощо).

5. Чвeрткo Л. Життєвий і трудовий потенціал населення Східного Поділля і Центрального Придніпров'я: обсяги, структури, зміни в динаміці // Регіональні перспективи. – 2002. – № 3–4. – С. 146–147.
6. Чвeрткo Л. Економічна ситуація як детермінанта ситуації на ринку праці // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. пр. Спецвип. до № 7–8. “Інвестиції ХХІ століття: соціальні орієнтири” – К., 2003. – С. 203–207.
7. Чвeрткo Л. Неформальна зайнятість у формуванні приватного сектору економіки // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. № 1. – С. 107–110.
8. Чвeрткo Л. Оздоровлення ситуації на регіональних ринках праці як передумова інтеграції України до світової економічної системи // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Наук.-практ. зб. – К., 2004. – Вип. № 1. – С. 312–319.
9. Чвeрткo Л. Приховане безробіття: підходи до визначення, передумови та причини виникнення // Зб. наук. пр. ЛНАУ. Економічні науки. – Луганськ, 2004. – № 38/50. – С. 258–262.

Інші видання:

10. Чвeрткo Л.А. Трудовий потенціал України: реалії та перспективи розвитку // Інвестиції ХХІ століття: регіональні аспекти: Зб. доповідей Міжн. наук.-практ. конф. 17–18 листопада 2000 р. (м. Умань). – К.: Наук. світ, 2000. – С. 51–54.
11. Чвeрткo Л.А. Регіональні аспекти державного регулювання ринку праці // Підвищення ролі фінансових відносин у комплексному соціально-економічному розвитку регіону: Матер. Третьої Всеукр. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. – С. 102.
12. Чвeрткo Л.А. Теоретичні аспекти дослідження трудового потенціалу // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, магістрів та аспірантів: У 2-х томах. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – Т. 1. – С. 181–182.

АНОТАЦІЯ

Чвeрткo Л.А. Трудовий потенціал Східного Поділля та Центрального Придніпров'я: демографічний та працересурсний вимір. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – Київ. – 2005.

Дисертацію присвячено вивченню трудового потенціалу в демографічному і працересурсному вимірах з урахуванням чинників його відтворення на регіональному і локальному рівнях.

У дисертації розкрито сутність трудового потенціалу, проблеми його формування та розвитку; застосовано комплексний підхід до характеристики і оцінки трудового потенціалу. Здійснено демометричну оцінку трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального

Придніпров'я, визначено умови і чинники відтворення трудового потенціалу регіону в їх взаємозв'язках. Обґрунтована необхідність розробки і реалізації заходів демографічної політики, які враховували б специфіку демографічної кризи в цілому і в перехідному до ринку етапі зокрема. Проаналізовано динаміку та домінуючі тенденції розвитку ринку праці Східного Поділля та Центрального Придніпров'я. Виділено проблемні локальні ринки праці регіону. Відповідно до цього розроблено й обґрунтовано заходи політики зайнятості та оздоровлення ринку праці. Основні результати дисертаційної роботи впроваджені в економічну практику.

Ключові слова: трудовий потенціал, економічна ситуація, природний рух населення, міграції населення, зайнятість, ринок праці, безробіття, демографічна політика, політика зайнятості, політика ринку праці.

АННОТАЦІЯ

Чвертко Л.А. Трудовой потенциал Восточного Подолья и Центрального Приднепровья: демографическое и трудовое измерение.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины. – Киев. – 2005.

В диссертационном исследовании определяется содержание категории “трудовой потенциал” с позиций демоэкономического подхода, то есть на основе использования методов потенциальной демографии и таблиц экономически активной жизни. Количественно трудовой потенциал рассматривается как общая численность человеко-лет трудовой жизни, которые надлежит прожить совокупности лиц в составе экономически активного населения при существующем порядке вымирания и характере миграционных процессов, а также закономерностях возрастных изменений трудовой активности.

Значительное влияние на формирование трудового потенциала в регионе оказывают демографические факторы, в частности, естественное движение населения, интенсивность миграционной подвижности, а также уровень старения населения. Изменение демографической ситуации во многом предопределяется особенностями демографического поведения субнаселения. На основе данных специально проведенного выборочного социально-демографического обследования выявлены установки молодежи региона на количество детей в семье, ориентации населения на работу за границей.

Осуществлена оценка занятости и ситуации на региональном рынке труда Восточного Подолья и Центрального Приднепровья. Анализ сложившейся ситуации показывает, что функционирование рынка труда в регионе не сопровождается соответствующим созданием условий для развития трудового потенциала. Уровень реальной безработицы населения региона в

2003 г. достиг 8,5 %, уровень зарегистрированной на конец 2003 г. – 4,7 %. Особенностью исследуемого рынка труда является высокая мобильность работников на производстве, что противоречит низкой миграционной подвижности населения. Для региона характерны более высокие, чем в Украине, показатели занятости населения.

Доказана важность территориального подхода к решению проблем рынка труда. Закономерности национального рынка труда обуславливаются общими и специфическими тенденциями динамики основных характеристик региональных и локальных рынков труда. В условиях перехода к рыночной экономике территориальные отличия основных характеристик рынка труда увеличиваются настолько, что приобретают черты разрывов. Изолированность региональных рынков труда делает их натянуто самодовлеющими, что отрицательно влияет на стойкость национального рынка труда.

В диссертации доказывается, что ситуация на рынке труда не может быть охарактеризована без использования показателей скрытой безработицы, недостаточное изучение которой обусловлено прежде всего отсутствием точных и детальных первичных статистических данных об её объёмах и структуре, тенденциях изменений в динамике.

Обосновывается необходимость и целесообразность анализа территориальной организации рынка труда. Отмечается, что эффективность управления значительно возрастает при концентрации средств на решение проблем локальных рынков труда с наиболее благоприятной и наименее благоприятной ситуацией. Изучена ситуация занятости в неформальной сфере.

На основе изучения зарубежного опыта и особенностей переходного периода в Украине предложены мероприятия по усовершенствованию управления воспроизводством трудового потенциала.

В диссертации доказано, что демографический кризис с элементами катастрофы требует адекватного реагирования властных структур на воспроизводство населения. Задача преодоления демографического кризиса обуславливает отождествление демографической политики с политикой экономической. Разработаны и обоснованы мероприятия политики занятости с целью оздоровления рынка труда региона.

Формирование политики воспроизводства трудового потенциала при переходе от индустриальной экономики, основанной на использовании природных ресурсов, к экономике, базирующейся на знаниях, рассматривается как синтез демографической политики и политики занятости и рынка труда.

Ключевые слова: трудовой потенциал, экономическая ситуация, естественное движение населения, миграции населения, занятость, рынок труда, безработица, демографическая политика, политика занятости, политика рынка труда.

ANNOTATION

Chvertko L.A. Labour potential of East Podilya and Central Pridniprovya: demography and labour resource dimensions. – Manuscript.

Thesis for Scientific Degree of Candidate of Sciences (Economics) in speciality 08.09.01 – demography, labor economics, social economics and policy. – Institute of Demography and Social Researches of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2005.

The dissertation is devoted to the investigation of labour potential in demography and labour resource dimensions taking into consideration its re-creational factors on regional and local levels.

In the dissertation the essence of labour potential, problems of its formation and development are found; the complex approach to characterizing and evaluating labour potential is applied. The demometrical estimation of labour potential of East Podilya and Central Pridniprovya is done, conditions and factors of re-creation of labour potential of the region in their interrelations are defined. The necessity of elaboration and realization of the demographical policy, which would take into consideration specific features of the demographical crisis in general and during the transitional period to the market economy in particular is motivated. The dynamics and predominating tendencies of the labour market development of East Podilya and Central Pridniprovya are analysed. Some local labour markets of the region are defined as problematic ones. In accordance to this some measures of the employment and labour market policy are worked out and grounded. The main results of the dissertation work were put into practice.

Key words: labour potential, economic situation, natural motion of population, peoples migration, demography policy, employment, labour market, unemployment, the policy of employment, the policy of labour market.